

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Sánta Ferenc nyelvi drámaisága*

1. A címbeli *nyelvi drámaiság* már eleve korlátozó indítékú, de még így is többet sejtet a lehetségesnél. Ugyanis a teljes életműből való kalászolgatás helyett csak egy regényre, „Az ötödik pecsét”-re és néhány észrevétellel a novellákra hivatkozom. Ezért természetesen nem utalok a dramatizált (megfilmésített vagy színpadra állított) Sánta-művek kapcsán felvetődő kérdésekre, összefüggésekre sem.

Sánta Ferenc műveit kétkötetes tagolásban szoktam – hivatásos újraolvasóként – föl-eleveníteni. Az első kötet az elbeszéléseké, a második a három regényé időrendi egymásutániságukban. Eljárásom alapját Sánta monográfiusa, VASY GÉZA foglalta össze a legtömörebben: „Sánta műveinek világképe egységes, szervesen összefüggő, a világkép fejlődését szemléletesen feltáró rendszer. A regények a problémák összetettebb felvetését, gazdagabb kibontását, a távlatosabb válaszadást teszik lehetővé. De ami a regényekben jelen van, az csírájában legalábbis, mind megtalálható már a novellákban” (1975: 61). A robbanó erejű első novellát, a „Sokan voltunk”-at, valamint a „Farkasok a küszöbön”, de még a „Téli virágzás” című kötetek több darabját is gyakran értelmezték ekként, azaz mintegy VASY álláspontjának igazolásaként, nemegyszer éppen „Az ötödik pecsét”-hez kötve.

2. Az elemzésekben, a pályaszakaszok kijelölésének kritériumait keresve olykor nagy hangsúlyt kap a kezdeti novellák lírai-balladás formanyelve (VASY 1975: 8), a mesei, népmesei hangulat. Az azonban erősen vitatható, hogy szabad-e a [!] nyelvi stílust akár csak alkalmilag is – az érvelés hevében – egyértelműen pejoratív jelölőértékkel megterhelni, mondván: „az is tagadhatatlan, hogy a mesei hangulat fönntartása érdekében néha a nyelvi stílusnak jutott főszerep Sánta novelláiban is: a túldíszítettségnek, a balladás zengzetességnek, a nyelvi ornamentikának” (BÉLÁDI–RÓNAY szerk. 1990: 972). Ez a megfogalmazás torzítón szűk tartományba szorítja a nyelvi stílust is, de Sánta balladás tónusából sem a zengzetesség szólama hangosítandó ki. Az író 1968-ban, tehát már a regények megírása után, visszatekintve így nyilatkozott a balladákról: „Ma már tudom, hogy micsoda iskolája lehet a prózaírónak a ballada sallang nélküli, célratörő, feszes, szigorú fegyelmű, döbbenetes ellenpontozású, a legmélyebb népléktan istenei és ördögei természetét megszólaltató művészeté” (SÁNTA 1968: 449). Az elbeszélések prózaritmusa – amit KULIN FERENC és VASY GÉZA (VASY 1975: 30 és 16) egy-egy részlet „verssorokba” tördelésével dokumentált – sem

* Elhangzott az Írószövetség Sánta Ferenc-emlékülésén 2008. október 29-én.

gyengítője a balladai, drámai hangvételnek, hanem a főlerősítője, mert „szinte teljesen népballadaivá teszi az elbeszélést” (VASY uo.). Van ennek a kérdéskörnek egy távolabbi összefüggése is. Figyelemreméltó jellegzetesség tudniillik Sánta Ferenc stílusában a beszélők mondattagolásának, beszéltetésének a belső ritmusa, a tagmondatok, mondatok határozott kapcsolódása, a szöveg tömörsége. Torlódhatnak egymásra akár a felkiáltójellel teletüskézett mondatok is, mégis szinte érezzük köztük a nagy levegővételt. A tempóságot, az indulatosságot is kimértebb beszédtempót.

3. „Az ötödik pecsét” című regényt egyre erősödő drámai sodrás, tartósan vibráló feszültség hatja át. (A műre vonatkozó alábbi hivatkozások a regény 1974. évi 3. kiadására utalnak.) A változatos és váltakozó intenzitású eszközök közül ezúttal három kisebb szóhasználati példát választottam. Mindenekelőtt annak érzékeltetésére, hogy Sánta milyen tudatosan, milyen aprólékos gondnal használta fel, pontosabban miként működtette a nyelvi lehetőségeket.

Az első példában köznapi, időjárási megnevezések kapnak többletjelentést. A kocsmáros, az asztalos, a könyvügnök és az óras szokásos baráti poharazásához betérő vendégként kapcsolódik a fényképész. Egy ismeretlen. Ebben a helyzetben olyan „precízkedő” lesz a régi társaság nyelvi magatartása, hogy az olvasó számára túlzónak ható ingerültséggel, köztökdéssel vitatják meg a *köd* és a *pára* viszonyát; majd, amikor társai azt kezdik mérlegelni, hogy a kinti hideg idő messze van-e még az igazi hideg téli időktől, az óras Gyurica is közbeszól, „szemét az új emberen [!] nyugtatva”: „Akkor mondja azt, hogy hűvös, és ne azt, hogy hideg...”, majd hozzáteszi, „ami az ilyesmit [!] illeti, szeretem, ha tisztességesen fogalmaznak...” (31). A *köd* egyébként a második estén, amikor már nincs jelen a fényképész, egyértelműen átvitt, szimbolikusan a kocsmán kívüli világra utaló jelentéssel tér vissza, minden lappangó óvatosság nélkül. (Vö. VASY 1975: 86 is!) A vendéglős kérdésére („Mit csinál a köd?”) a kintről érkező könyvügnök így kezdi a válaszát: „– Uralkodik, mélyen tisztelt barátaim! | Kijelentette, egyesek szerint, hogy: a hatalmat átveszem... A hatalmat átveszem! A hatalmat átveszem!! És nem hajlandó távozni...” (232–3).

A második példát a főszereplő óras egyéniségére, különálló helyzetére és szerepére jellemző nyelvi jellegzetességek közül választottam. Gyurica ritka, többnyire rövid, gyakran talányos közbeszólásai kulcsszerepet kapnak a regényben. Csomópontot, fordulatot, figyelemztetést egyaránt jelölhetnek. Az *áhá* mondatszót először akkor mondja ki, amikor a jövevény a bemutatkozását így toldja meg: „tulajdonképpen | művészi fényképész vagyok. Keszei. Keszei Károly” (35–6). A fényképész erre nem reagált. A második *áhá*, „valamivel csendesebben” akkor hangzik el, amikor Keszei azt fejtegeti, hogy a „fennköltebb ízlésnek azért joga van bizonyos erővel élni az irányban, hogy az alantasabb vagy a kevésbé fejlett az mihamarabb megváltozzon!” (37). A fényképész kérdésére, „Tetszett szólni valamit?”, az óras megismétli az *áhá*-t, de az érdemi válasz elől kitér (37–8). A feszültségnek egyrészt az *áhá* többféle értelmezhetősége, többféleképpen sejtethető szóhangulati nyomatéka, másrészt az elmaradt válasz, a hiányzó kifejtés a forrása. Gyurica észrevett, felismert, megértett, sőt megítélt valamit, de rákérdezésre, az érintett rákérdezésére sem adja meg a választ.

Egyszavas megnyilatkozásra természetesen más, ám teljesen egyértelmű adat is idézhető. Különösen kettőnek van per-, sőt sorsdöntően fontos szerepe. Az első estén a kocsmából távozó nyilasokat Gyurica egyetlen szóval *dögök*-nek nevezi (119); a példázat rabszolgáját, Gyugyut választó fényképésznek pedig a szemébe vágja: „*Hazudik!*” (121). Ezt

egyébként ugyanúgy megismétli, mint az idézett *áhá*-t, s ugyanúgy érdemi válasz nélkül hagyja. Mind a felcsattanó szavak robbantó ereje, mind a kifejtetlenségükben lappangó robbanásveszély a drámai feszültség kulcsfontosságú eszköze.

A harmadik példának, a megszólításoknak a regénybeli fontosságára maga az író irányítja a figyelmünket. Szokatlan, s a regényben is egyedülálló módon egy terjedelmesebb betétszövegben az olvasóhoz fordul. Csak erősen megrövidítve idézem fel: „Az olvasó nyilván tisztában van már azzal, hogy dacára az olyanfajta megszólításoknak, mint Kovács úr, uram, és kedves barátom [...] olyan társasággal van dolga, melyben régóta ismeri mindenki egymást. [...] Ez, a külső szemlélő előtt olyannyira nevetségesnek tűnő érintkezés, a maga közhelyeivel egy sajátos társadalmi rétegnek egyfajta társalgási formája [...] A dologban az a különös, hogy mindez tréfás felhanggal történik. [...] De kikről mondhatnánk el, hogy teljesen ismerjük már őket?” (82–3). Az utolsóként idézett mondat, „De kikről mondhatnánk el, hogy teljesen ismerjük már őket?” megvilágítja Sánta meglepő, szinte didaktikus gesztusának a szándékát. Az a véleményem ugyanis, hogy ez a szövegbetét nem csupán jellemezni akarta – VASY GÉZA szavával, esszéisztikusan (1975: 79) – a beszélgető társaságot. Már az is figyelemreméltó, hogy hol helyezte el az író ezt a tájékoztatást. Éppen itt, a példázat elmondása előtt, amikor a fényképész már kétszer is távozni készült. Gyurica előbb egy groteszk kérdéssel köti le a figyelmet, majd nyílt szóval is marasztalja Keszeit. Sánta kérdése tehát várakozást, feszültséget keltően előre mutat: a megszólításokkal jellemzett, az eddigiekben megismert társaságról elmondhatjuk, hogy „teljesen ismerjük már őket?” Az író belénk horgaszti a kérdést: elmondhatod ezt már most, a történet közepén, kedves olvasó?

Ha az olvasó a regény második részében nagyobb figyelemmel követi a megszólítások villódzását, még azt is észreveheti, hogy magukban a megszólításokban is vannak változások. Például csak a zárkában hangzik el egy-egy becézett keresztneves megszólítás. Gyurica így fordul a kocsmároshoz: „Hogy van *Béluskám*?” (313; vö. még 314). Ez a változás azért hangsúlyos, mert a baráti körben kettejüknek állandósult a név szerinti megszólítása. Sőt a kocsmáros *Béla kolléga* megszólításának külön története van. Ő korábban ebben a vendéglőben volt csapos. Amikor a gazda elhalálása után elvette az özvegyet, barátai „nem tudtak leszokni a régi megszólításról, amikor egyszerűen Bélának hívták. Lett aztán belőle Béla kolléga, hogy mindenki jól járjon, és senki se veszítsen semmit” (12). A könyvügnököt pedig a háta mögött „Svung úrnak becézték a környéken [...], mert nagyon gyorsan járt”, de szemtől szemben, soha el nem tévesztve [!] csak *Király úr*-nak szólították. Most az órás Gyuricza így helyezi őt is, magát is a megváltozott helyzetbe: „Nyugodjon meg, *Lacikám!*” (311).

Tisztelt Emlékkülés! RADNÓTI SÁNDOR nekrológiájában ezt írta: „Aligha volt a magyar irodalomnak még egy olyan alkotója, aki az erkölcsi választást ilyen kizárólagossággal tette volna a maga költői problémájává. Legjelentősebb művének, »Az ötödik pecsét«-nek különös szépségét éppen az adja, hogy hangsúlyozottan jelentéktelen, közönséges »kis«-emberek sorában tudja föllobbantani az erkölcsi szenvedélyt, s megmutatni, hogy a maga módján minden ember filozófus” (2008: 979). Igen, föllobban az erkölcsi szenvedély, mert így-úgy, előbb-utóbb mindenkiben válaszra várnak a kérdések, a legalapvetőbb kérdések. S igen, a maga módján minden ember filozófus, mert az ember az egyetlen létező, aki tudja, hogy az. Sánta Ferenc példázata, az „Isten a szekéren” is ebbe a magasságba emel. Isten a szekéren? Igen. Isten és ember a szekéren. Isten és ember *ugyanazon* a szekéren.

A hivatkozott irodalom

BÉLÁDI MIKLÓS – RÓNAY LÁSZLÓ szerk. 1990. A magyar irodalom története 1945–1975. III/2. Akadémiai Kiadó, Bp.

RADNÓTI SÁNDOR 2008. Sánta Ferenc 1927–2008. Holmi 20: 978–80.

SÁNTA FERENC 1968. Olvasmányaim. Kortárs 12: 449–53.

VASY GÉZA 1975. Sánta Ferenc. Akadémiai Kiadó, Bp.

PUSZTAI FERENC